

ՊԱՏԿԵՐ

ՀԱՆԴԵՍ ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 15

15 Հոյեմբեր 1891

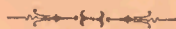
ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

ՏՊԱՐԱՆ

ՃԻՎԵԼԷԿԵԱՆ

1891

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

1. ՀԱՄԱՁԱՅՆՈՒԹԻՒՆ Քիտորեան Է. Հաւատոյ—
(Շարայարութիւն) Յ. Հ. Վ. Բոլորիւն:
2. ՊԱՐՍԿԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒ ԵՒ ՄԻՀՐԱՆ ԱՐԻԿԵԱՆ —
Հ. Ս. Վ. Տերվիւն:
3. ՊԱՄՄԱԿԱՆ ԵՒ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑՔ— Յ. Հ. Վ. Տերվիւն Ունիւն:
4. ՊՍՄՄԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ Քաղաքական Տնտեսագիտութեան — Յ. Ո.
5. ԿԵԱՆՔ ԲԱՌԻՑ (Շարայարութիւն) — Թ. Թերվիւն

Պ Ա Տ Կ Ե Ր

Հ Ա Ն Դ Ե Ս Կ Ի Ս Ա Մ Ս Ե Ա Յ

Երկրորդ Տարի

ԹԻՒ 15

15 Նոյեմ. 1894

Հ Ա Մ Ա Չ Ա Յ Ն Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՀԱԻԱՏՈՅ

Շարայարուբիւն (*)

Հ Ն Է Ա Բ Ա Ն Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

(ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ ԲՐԱԾՈՅԻՑ)

Երկրիս խորերը կը գտնուին այժմ բեկորք կենդանեաց եւ բուսոց՝ որք ի հնունն հողագնտիս վրայ ապրած եւ մնած էին: Այս բեկորներն են որ քրածոյ (fossiles) կ'անուանուին: Ի Ժ.Չ. Եւ յԺ.Դ դարս, բրտծոյից ծագումը եւ յատկանիշը չէին ճանչնար, զսնտնք «խաղաղիք բնութեան» կ'անուանէին: Ստուգիւ, ճշմարտութիւնը չճանչնալ էր այս:

Իսկ, ի մեր ժամանակս, բրտծոյից ուսումնագիրութիւնն հըսկայաքսլ յառաջադիմութիւններ ըրած է: Բայց զժբախտաբար սոյն գիտութիւնն՝ իւր ամենախորք գիւտերուն մէջ հզօր զէնք

(*) Տե՛ս Պատկեր Բ. Տարի, Թի- 11:

մը գտած ըլլալ կը կարծէ Մովսիսական պատմութեան դէմ յարձակելու եւ անոր ստույգութիւնը ցուցնելու համար: Հնէարանութիւնն շատ յանդուգն կ'երեւի իւր ասացուածոցը մէջ, իւր գիւտերուն ստուգութիւնը լրջօրէն քննելէն յետոյ՝ պարտէր նա դանոնք իբրեւ գիտական առածներ մեզ ներկայացնել, եւ մանաւանդ չհակադրել զայն սրբազան պատմութեան յայտնութեանց:

Թէպէտ եւ հնէարանութեան ըրած յառաջադիմութիւնք իրական եւ բացայայտ են, սակայն հարկ է գիտնալ թէ սոյն գիտութիւնն հաւատոյ վարդապետութեանց չհակառակիր, ինչպէս որ ոմանք ի գիտնոց այնպէս կարծեցին, այս կէտիս վրայ համաձայնութիւն գոյացունելը թէ հնարաւոր է եւ թէ ստոյգ: Ուշի ուշով զննելով երկրագնտիս այլ եւ այլ խաւերը եւ նոցա պարունակած բրածոյները, գիւրին է հաստատել թէ արարչութեան համօրէն էից նկատմամբ Մովսիսի նշանակած դասաւորութիւնք՝ գիտութեան տուած դասակարգութիւնէն չտարբերիր ամենեւին: Ուրեմն կրնամք ըսել թէ հնէարանութիւնն կը հաստատէ Մովսիսական պատմութիւնը:

Գիտութիւնն առ խարխափ կը շրջի բուսային եւ հանքային տեսակաց ծագման ու թուոյն նկատմամբ, որոնք մարդուս աշխարհիս վրայ երևնալէն յառաջ գերկիր կը լեցունէին եւ որոց բեկորքն կը գտնուին այժմ ի ծոց երկրի: Արդի տեսակներն իւրեանց ծագումը նախնական տեսակներէն առած են, կամ արդեօք նո՞ր արարչութիւն մը տեղի ունեցած է: Գետինը ուսումնասիրելով կը գտնենք բազմաթիւ խաւեր՝ որոնք կանոնաւորապէս վրայէ վրայ շարուած են, եւ շատ մը բրածոյներ կը պարունակեն յինքեանս, արդեօք երկարատե՞ւ ժամանակաց պէտք եղաւ որպէս զի նախնական բոյսն (flore) անհետանայր եւ նորագոյն բուսոց տեղի տայր: Այս ազգի ազգի փոխակերպութիւնք յանկարծակի յառաջ եկան անրեօք, կամ թէ ջրոց դանդաղ եւ յառաջախաղաց զօրութեան արգասիք են . . . : Գիտութիւնն տակաւին այս հարցմանց հանդէպ՝ որոշ պատասխան մը չունի մեզ տալու:

Ուստի, հնէարանութեան եւ յայտնութեան միջեւ եղող ներդաշնակութիւնը առաւել եւս պայծառագոյն ցուցնելու համար, պատշաճ է որ նախ զիտութեան պատմութիւնը լսենք:

Յեղիբարանութեան դեպին կ'անուանեն այն վրայէ վրայ զրուած խաւերու ամբողջութիւնը, զորս կրնամք նկատել իբրեւ օրինակք ի ձեռն մի եւ նոյն հանգամանաց ընդ մէջ երկուց

ժառանգակաջ շարժմանս—Գետինն է երկու տեսակ, մի տեսակին ծագումն է հրեղէն, իսկ միւս տեսակին ջրեղէն:

Հրեղէն ծագումն ունեցող գետինք սատոիկ ջերմութեամբ հալած նւթերէ յօրինուած են, այնպէս որ դործարանական էակի մը եւ ոչ մէկ հետքը կը գտնուի անդ, եւ այս պատճառաւ սոյն գետինն կը յորջորջուի գետին անկենսական կամ առանց կենաց (terrain azoïque):

Հրեղէն ծագումն ունեցող գետինը կազմող ժայռեր երեք կարգի կը բաժնուին, ապառաժք գղձաքարինք (gneissique), ապառաժք թիթղոնայինք (micaschiste) եւ ապառաժք փայլարայինք (taleschiste):

Գղձաքարեան ապառաժք՝ բազմաթիւ մետաղեայ երակներ ունին, եւ բիւրեղացեալ պողլեղիկէ բաղադրեալ ադամանդով լինեն:

Թիթղոնային ապառաժք՝ ստանտեսակ կրաքարեր կը բովանդակեն առատապէս. նոյնպէս կը գտնուի անպ թթուակ երկաթային, բււռ, եւ հաաաքարը (granit) կազմող ամեն տարրներ:

Փայլարային ապառաժք՝ շատ մը մեծագին մետաղներ ունին, որպիսիք են, ոսկի, արծաթ, լանտիկի (platine):

Նախնական գետնոց վրայ կը հանդիպուիք մերական գետիններու՝ որոց կազմութիւնն ջրոյ ազդեցութեան կը վերագրուի:

Սկախառն մերոյ ժայռերը բաղադրող այլ եւ այլ նւթերն, որք ծովերու, գետերու եւ նոյն իսկ լճերու ջրոց մէջ հալած կամ լոկ կախուած կան, իրենց խորածորերուն մէջ տակաւ առ տակաւ եւ կանոնաւոր եղանակաւ դտուած ու գետեղուած են, թաղելով իրենց հետ միանգամայն բոյսերն ու կենդանիները՝ որոնք ի նմին ժամանակի հոն կը գտնուէին:—Սկախառն մերոց կազմութիւնը ստէպ ընդհատուած է այն տապալմամբ որք երկրագնատոյս կերպարանքը տարօրինակ կերպով այլափոխած են: Ի խորոց անսնդոց տակաւ առ տակաւ բարձրանալով՝ նորանոր ցամաքներ ի յայտ եկած են, այլք ողողուած են ծովու ջուրերէն, որք, յետո նահանջելով, նորանոր սկախառն մրուրներ թողած են անդ: Լերանց գոտիներ կը բարձրանան եւ երկրիս նախնական հարթութիւնը կը խանդարեն: Մերթ հրեղէն ժայռերու ամբարձմամբ մերական խաւեր բարձրացած եւ գրեթէ ուղղակի ծած են: մերթ սոյն հրեղէն ժայռերն մերական ապառաժները խորտակած ու թափանցած են լերան մը բարձրագոյն ծայրը յօրինելու համար. մերթ նաեւ սոյն հրեղէն ժայռեր աւուր լոյսը տես-

ներ չեն կարողացած, որով մրրական գետիներ ու ժգնակի բարձրացած ու վերստին ծռած են:

Երկրաբանք կարող են արդեօք մրրական ժայռերու տարիքը ճանչնալ: Կրնան արդեօք ժամանակագրապէս զանոնք դասաւորել: Այո՞, անոնց խաւերու շարքին կերպով եւ նոցա պարունակած բեկորներու բնութիւնը զննելով: Եւ ահա այսպէս մրրական գետիներն չորս գլխաւոր կարգերու բաժնուած են:

1. Նախնական գետիներ:
2. Երկրորդական գետիներ:
3. Երրորդական գետիներ:
4. Չորրորդական գետիներ:

ՆԱԽՆԱԿԱՆ ԳԵՏԻՆՆԵՐ

Նախնական գետիներ անցողութեան (transition) ժամանակը կը կացուցանեն, եւ հնակենդանական (paléozoïque) կը կոչուին, վասն զի առաջին անգամ ըլլալով զործարանական կենաց հետքեր անոց կը նշմարուին: Նախնական գետիներ նոյնպէս հինգ կարգի կը բաժնուին:

1. Նախնական գետին Քամպրիական: Այս յորջորջումը կ'առնու հին Քամպրիայէն, այժմ Կալէսի երկիր, ուր այս գետին կարի առատ է: Սորա յատկանիշն է պարունակել յինքեան թխագոյն կաւախառն թերթաքար (schiste), որ բարակ թերթերու կը բաժնուի: Սոյն գետին մէջ գտնուած բրածոյներն կենդանական դասակարգութեան յետին աստիճանին կը վերաբերին: Ողորկապատեան (crustacé), փափկամորթ եւ մանեկաւոր (annelide) բրածոյներ են ստքա: Անոց կը գտնուին նաեւ ինչ ինչ ծովային տունկեր, օրինակի ազազաւ, գաղձ (fucus):

2. Նախնական գետին Սիլուրիական: Այսպէս կոչուած է Անգլիոյ Սիլուրեան գաւառներէն: Այս գետինն կ'որոշուի անոց գտնուող կրային ժայռերով. գաւարդային աւազաքարով (gris), հերձաքարեայ թերթաքարով, մետաղաքեր փոսկուածներով: Սոյն գետին բրածոյներն են չիաքարեր, պարուրաքերք, շուշանածեւ ծաղիկներ եւ այլն: Անոց կը գտնուին նաեւ ձիաղիք (prèle), պտերք կամ վայրի ձարխտոք: Յայտ եղանակի Գաղղիոյ եւ Անգլիոյ մի քանի բլուրներն յերեւան եկած են:

3. Նախնական գետին Տեւոնեան: Այսպէս կ'անուանուի Անգլիոյ Տեւոնի կամուրթներէն, ուր զառաջինն ուսումնասիրուե-

ցաւ այս գետինն Սա պարունակէ յինքեան բոտորատիպ աւազա-
քարեր, կարմրորակ թերթաքարեր, կարախառն թերթաքարեր,
կրահողեր: Անց գտնուած բրածոյնքեր են, բաց ի վերայիշեալ քա-
րացեալ տունկերէ, ձուկեր եւ: Բուսականաց գարու, հոն կը
նշմարուին բազմախողովակ անբլթակներ (acotylédone), երկբլթ-
թակ բոյսեր (dicotylédone) տակաւին նշմարուած չեն անդ:

4. Նախնական գետին ամխաբեր: Այս գետինը ամխաբեր
կոչուած է այնու զի շատ մը գետնածխոյ մթերներ ունի, որոնք,
յայսմ եղանակի գետինը ծածկող տունկերու տարբարաշխուժէն
զոյացած են: Ջերմ, խոնաւ, բնածխատով լի մթնոլորտ մը հզօ-
րապէս կը զարգացունէր կոնարեր բուսոց, ծառայեալ պտերաց,
ձիւղկաց եւ անբլթակներու յեղին պատկանող ուրիշ բուսոց ա-
ճումը: Այս բարձրարեւձ տունկեր, որոց բարձրութիւնը տասն
մեղրի կը հասնէր, իւրեանց տերեւոցը մէջ մեծաքանակ բնած-
խական թթուութեամբ կը պարունակէին, որ խուն ինչ գերատոխման
զործարան ունեցող էակաց ապրիլը անհնարին կ'ընէր: Սոքա
համատարած օդը մաքրելու ծառայելէն յետոյ, ապականեալ կը
փտտէին եւ այլ անկոց տեղի կուտային: Այսպէս՝ ի բազում
դարուց հետէ շեղջակուտեալ տունկեր, զօրութեամբ ակեղերա-
կան տապալման, թաղուեցան ի ծոց երկրի, եւ ճնշման ու կենդ-
րոնական ջերմութեան ազդեցութեան ներքեւ հանքածուխը յա-
ռաջ բերին:

Այս գետին կը պարունակէ յինքեան կարախառն թերթա-
քարեր, թերթահերձ կաւեր, յորոց միջի կը գտնուին շատ մը
գետնածխոյ մթերներ: Անց կը նշմարուին նաեւ սեւ ու երակ-
աւոր մարմարիտներ, ամխաբեր կրահողեր: Բազմաթիւ բրածոյ-
նքեր, որպիսիք են կենդանատունկեր եւ փափկամորթներ: Նմա-
նապէս պատկնաթիւ ու ջրաթիւ միջատաց կարգին պատկանող
միջատներ, ձկանց եւ սողնոց նշմարանք կը գտնուին անդ: Բու-
սայինք բազմաթիւ են, գետնամամուռ (lycopode), ծառածեւ
ձարխոտ (fougire) կիւկաղ (cycadée), կոնարերք առատապէս կը
տեսնուին սոյն գետինի մէջ: Այլ ժամանակամիջոցին մէջ հիւ-
սիսային Անդզիոյ եւ Սկովաիոյ մի մասը յերեւան եկաւ:

5. Նախնական գետին Բերմիական: Այս գետին Ռուսաստա-
նի Բերմ երկրէն կ'առնու զիւր անուն: Սա կը բովանդակէ կար-
միր աւազաքար, կրահող, կարային թերթաքար, եւ սղնձի ան-
գործ մետաղ: Փափկամորթք, ձկունք, եւ ինչ ինչ մողիղական

սողունք անդ կը նշմարուին: Բուսայինք՝ լոռոց (algue) ու կո-
նաքերից կարգէն են:

ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆ ԳԵՏՆՆԵՐ

Այս գետիններ երեք կարգի կը բաժնուին.

1. Տրիագեան գետին. (terrain triasique)
2. Յուրայեան գետին. (terrain jurassique)
3. Կաւճեղէն գետին. (terrain crétacé)

1. Տրիագեան գետինը՝ իրարմէ լուրջովին տարբեր երեք խաւեր ունի, այսինքն, խայտաբղէտ աւազաքար, խեցուտ կրահող, եւ ծիածանեալ մարգայ (marne irisée): Այս գետինը կը պարունակէ առատ բուռ եւ աղուճակ (sel gomme): Գիտունք ոմանք կ'ըսեն թէ աղուճակը՝ երկրիս ծոցը զանուող աղի ջրոց շողիացումէն գոյացիր է, իսկ այլք զայն կը նկատեն իբր արգասիք հրաբխային մի գորութեան:

Երկաթի, զինկի, կապարի, պղնձի, սնդկի հանքերով լի այս գետին, ձկանց եւ թռչնոց նշմարանքներ եւս կը բովանդակէ: Մեծամեծ սողնոց ոսկրտաքանդ կը գտնուին: Բուսայինք բազմաթիւ են, որպիսիք են ձարխոտք, կիւկաղք եւ կոնարերք:

2. Յուրայեան գետին: Այս գետինն ի Յուրա Գաղղիոյ շատ զարգացեալ լինելուն պատճառաւ այսպէս յորջորջուած է, եւ երկու կարգի կը բաժնուի, Լիասի կարգ, որ ստորին խաւերը կը պարունակէ, եւ ձուսքարային կարգ, որ վերին խաւերը կը բովանդակէ:

Մետաղեայ հանքեր, երկաթ, քրոմ, արջնաքար (manganèse) կը գտնուին անդ:

Յուրայեան գետինը՝ մոլիզական կարգի վերաբերող վիթխարի սողուններով նշանաւոր է. յիշենք մե՛ս ամողէղը, ձկնամողէղը, զլամողէղը, եւ մաշկամասնը (ptérodactyle): Սոյն գետնի վրայ կը նշմարուին նաեւ պարկաւորաց կարգին պատկամող՝ ստնաւորք:

3. Կաւճեղէն գետին: Այս գետինն՝ ընդ մէջ յուրանական եւ երրորդական գետնին գետեղուած է: Երեք տեսակ կաւիճ ունի, սպիտակ կաւիճ, գորշագոյն կաւիճ, եւ կանաչագոյն կաւիճ: Աստ գտնուած բրածոյներն են նեատիսեցիք (bélemnite), բարձրասրունից կարգին վերաբերող թռչունք: Երկրորդական գետնի բուսականք արդէն կատարեալ յորինուածութիւն մը կը ներկայացու-
նեն մեզ:

ԵՐՐՈՐԴԱԿԱՆ ԳԵՏԻՆ

Որչափ որ երկրաբանն արդի գետիններուն կը մօտենայ, այնչափ էական վերելակ կատարելութեան կը հանդիպի: Ի մէջ երրորդական զեանի՝ մողիզականաց եւ պարկաւորաց կարդի պատկանող կենդանիներ անյայտ կըլլան ստնաւորաց տեղի տալու համար, որոց մէջ հնագազանը (palaeotherium), կնագազանը (anoplotherium) եւ պտկաժանին (mastodonte) երեւելի են: Բուսայինը նոյնպէս բարձրագոյն կարգի են. անդ կը գտնուին երկրլթակ տունկեր որոնք այժմեան տնկերուն յար եւ նման են:

Երրորդական գետիններն ալ երեք կարգի կը բաժնուին, որք են՝ Նորարշարչային (eocene) գետին, Նորակիսային (miocene) գետին, եւ Նորխորչային (pliocene) գետին:

Երրորդական Նորարշարչային գետինն մէջ, որ Բարիզեան գետին եւս կ'անուանուի, ճերմակ աւազներ, խոշոր կաւաքարեր, կերպրնիկ կաւեր, մարգայներ եւ բուռ կը գտնուին: Սոյն գետնի մէջ կը նշմարուին նաեւ հնագազանը, կնագազանը, եւ բրածոյք թռչնոց, որք արդէն կատարելագործեալ յօրինուածութիւն մ'ունին:

Նորակիսային գետինն մէջ կը գտնուին պտկաժանին, հոյագազանը (dinotherium) եւ արդի ժամանակաց ստնաւորներուն նման բրածոյներ:

Նորխորչային գետինը՝ աւաղէ, կաւէ, կրաքարէ, ծովային կամ լճային մարգայներէ կը բաղկանայ: Անդ կը գտնուին պրտկաժանուոց, ոնգեղջիւրի, ձիագետիի, կապկի գործարանաւոր բեկորներ. հնագազանն եւ հոյագազանն անհետացած են: Անդ նշմարուած փայտաքարերն՝ արմաւենեաց, կոնաբերից եւ այլ երկրլթակ տնկոց բեկորներէն յօրինուած են:

ՉՈՐՐՈՐԴԱԿԱՆ ԳԵՏԻՆ

Չորրորդական գետինն, որ եւ ջրհեղեղեան կը կոչուի, տարածեալ է ընդ ամենայն երկիր: Այս գետինն մէջ կը գտնուին բազմաթիւ ստնաւորաց բեկորներ, որպիսիք են՝ Մամուլթ, մեծագազան, եւ ոսկերք մարդկան խառն ընդ ոսկերս անասնոց:

Չորրորդական գետինը նմանապէս նշանաւոր է իւր յածական քարաժայռերով, եւ իւր ոսկերօք լի քարանձաւներու: Սոյն այս քարանձաւներու մէջ մարդկային ոսկերոտիք թաղեալ կան ի տիղմս, եւ որոց քով կայծքարէ շինուած կայլիններ, նետեր եւ դանակներ կը գտնուին:

Գիտութեան պատմութիւնը ցարդ զննեցինք ընդ երկար, այժմ քննենք Մովսիսական պատմութիւնը:

«Ո՛ սկզբանէ, կ'ըսէ Ս. Գրոց պատմիչը, արար Աստուած զերկին և զերկիր»:

Առաջին օրը, ըսաւ, «եղիցի լոյս, և եղև լոյս»:

Երկրորդ օրը, հաստատութիւնը ստեղծեց:

Երրորդ օրը, Աստուած երկիրը ջրերէն զատեց, ու ցամաքեալ մասը երկիր անուանեց, և Նրային մասը՝ ծով:

Չորրորդ օրը, Աստուած արեգակը, լուսինն ու աստղերը ստեղծեց:

Հինգերորդ օրը, Աստուած օդական թռչունները և լողական ձուկները ստեղծեց:

Վեցերորդ օրը, Աստուած ստեղծեց երկրի զապանները, սողունները, և չորքրտանիները «իւրաքանչիւր ըստ ազգի», և ապա մարդը՝ որ վեցօրեայ ստեղծագործութիւնը պսակեց:

Եօթներորդ օրը, Աստուած հանգչեցաւ «հանգեաւ յաւուրն եօթներորդի»:

Գիտական զիւտերու և Ս. Գրոց պատմութեան հանդէպ, երկու խնդիրներ մեզ ընդ առաջ կ'կեննեն. 1. Օր բառով ինչ իմանալու է. 2. կայ արդեօք կատարեալ մի համաձայնութիւն ընդ մէջ հնէաբանութեան և ծննդոց գրքին ի մասին երեւման, յաշխարհի, կենաց և շնչաւոր էակաց:

Մովսէս, արարչագործութիւնը պատմել ուզելով, վեց օրուան կը բաժնէ զայն, և մէն մի օրը կ'որոշէ մի նոր արարչութեան պատմութեամբ: Քրտան ու չորս ժամերէ բաղկացեալ օր է այս, կամ թէ անորոշ ժամանակամիջոց մի է: Գիտունք ումանք կը պնդեն թէ աշխարհս ճիշտ վեց աստղած է. բայց առ հասարակ այլ կարծիքն թողուած է: Աստուած տունկերը, աստղները, կենդանիները և մարդը յօշնչէ ի գոյ աճելու համար քսան և չորս ժամուց պէտք չունի. բաւ մը և եթ, գործ մը միայն իւր կամայ՝ շատ և բաւական են արարածոց գոյութիւն ու կեանք պարզեւելու համար: Բայ աստի, ինչպէս բուն օրերու վրայ խնդիր կրնայ ըլլալ, երբ արեգակն չէր տակաւին ի միջի:

Ուստի, ամեն ինչ կը յորդորէ զմեզ, ոչ թէ աստղաբաշխական օրեր, այլ անորոշ ժամանակներ ընդունելու: Ս. Գրոց շատ տեղերը՝ օր բառն, եօ՞՞, կը նշանակէ անորոշ ժամանակամիջոց մը . և որ աւելի ուշագրաւ է, այն է թէ, ի լեզու երբայա-

կան, ժամանակամիջոց դադարաբար արտայայտելու համար էօժ բառէն զատ ուրիշ բառ մը չկայ: Մեր լեզուին մէջ, ինչպէս նաեւ յայլ լեզուս, օր բառն եւ ժամանակամիջոց բառը բոլորովին իրարմէ տարբեր են. իսկ Նբրայեցերէնի մէջ, այս երկու նշանակութիւնները բացատրելու մի միայն էօժ բառը կը գործածուի:

Ոչ նուազ համոզիչ մի այլ պատճառ եւս կը յորդորէ զմեզ ծննդոց գրքին նշանակած վեց ժամանակամիջոցը անորոշ ժամանակներ նկատելու: Գիտութիւնն ու հաւատք այսպէս փոփոխակի միմեանց նեցուկ կ'ըլլան, գիտութիւնն՝ իւր ստուգած երկրաբանական ամեն երեւոյթները նոյն ժամանակամիջոցներուն մէջ դասաւորելով, եւ հաւատքն ալ անքոյթ եւ անվիանդ մնալով յերում վայրի: Մեզ բաւ է թէ գիտութիւնն՝ աշխարհիս եւ կենդանեաց ստեղծումէն յետոյ մարդուս ստեղծուած լինելը ընդունի, ինչ որ չէ կարող գիտութիւնն ուրանալ, զի, այսպէս ըսելու համար, մրրական խաւերու մէջ Աստուծոյ ձեռաց գործքերը քանդակուած կը կենան: Ապա, իւր խուզարկութեանց եւ հետազոտութեանց շրջանը կրնայ ըստ կամի ընդլայնել, եւ դնել միլիոնաւոր տարիներ ընդ մէջ իւրաքանչիւր արարչագործութեան

Նկեղեցին՝ այս խնդրոյս նկատմամբ վերջնական վճիռ մը ցարդ տուած չէ, հետեւաբար իւրաքանչիւր ոք իրեն հաճոյ թուած կարծիքը ընդգրկելու ազատ է:

Գիտութիւնն եւ Աստուածաշունչ նմանապէս համաձայն են որոշելու այն ժամանակը՝ յորում կեանքն ու գործարանաւոր էակք յայտնեցան զամ քան զդամ յաշխարհի: Մովսէս՝ բուսոց եւ սնկոց արարչութիւնը կենդանեաց ստեղծումէն յառաջ կը դնէ. եւ գիտունք սորա պատճառը կուտան, ըսելով թէ կենդանիք՝ իրենց սննդեան եւ ֆիզիքական զարգացման համար բուսոց պէտք ունին: Եւ սակայն ո՞վ է որ չսքանչանար ընդ կատարելութիւն բուսականաց երբ տակաւ առ տակաւ կը մերձենայ չորրորդական գեանին:

Չառաջինն կը գտնեմք անբլթակները, յետոյ՝ միաբլթակները, եւ ապա երկբլթակ տունկերը: Ի՞նչ սքանչելի կարգ, եւ ի՞նչ հիանալի ներդաշնակութիւն:

Կենդանեաց արարչութիւնն եւս մի եւ նոյն կարգը, մի եւ նոյն ներդաշնակութիւնը կ'ընծայէ մեզ: Նախնական գեանին ստորին խաւերուն մէջ՝ ոչորկապատեաններ եւ անդուռի փափկամորթեր կը գտնեմք. մրրական վերին խաւերու մէջ՝ աւելի

կատարեալ ծովային կենդանիներու, եւ ոգնայտաւոր առաջին ձկանց կը հանդիպեմք: Ասելի նոր ծագումն ունեցող գետիններու մէջ, վիթխարի սողնոց բեկորներ կը նշմարուին, եւ վերջապէս սանաւորք, որպիսիք են փիզն, սրտիւմանին, եւ արջք քարանձաւաց: Մարջն կուզայ հուսկ ուրեմն արարչագործութեան վերջին կնիքը կը գրոշմէ, եւ զխտութիւնն չորրորդական գետնին վրայ նորա երեւումը կը հաստատէ եւ կը ստուգէ:

Ստից աւելի կատարեալ համաձայնութիւն մը կրնամք երեւակայել: Ո՞չ ապարէն ճշմարիտ է թէ մրրական գետիններու մէջ հսկաբանութեան բրած գիտական գիւտերն՝ յայտնութեան, կաթողիկէ վարդապետութեան նոր փայլ մը կ'աւելցանեն, եւ նոցա վերայ սատուածառաք չող մը կը սփռեն: Այս սքանչելի գուղաղիպութիւնն ամեն սարակոյնները լուսաւորելու, ամեն նախապաշարումները վարատելու է: Երբայցեւոց օրէնադիրն շատ ընդարձակ ճանօթութիւն մը ունենալու էր այսպէս զտաւջինն ի յայտ ածելու համար այն հարստութիւնները, որք թաղեալ են ի ծոց երկրի: Եւ ոչ հանձար մը, հսկառակ իւր ընական գործունէութեան, չէր կարող բնաւ այսպիսի արդիւնք մը ձեռք բերել: Աստուածային գորութիւնն Հնդամատեանին իւրաքանչիւր երեսին վրայ կը փայլի, գիրք վսեմ, որ անցանէ ընդ զարս ընդունելով փոխ առ փոխ մարդկան յարգանքն ու անարդանքը: Անհաւատք կ'անցնին բազում նախատանօք նախտուելով զայն, զի նա նոցա նենգաւոր տեսութիւնները յաղթապարար կը հերքէ: ըջամիտ եւ պարկեշտ անձինք ակնածութեամբ կը չրջապատեն զայն, զի անդ Աստուծոյ միջամտութիւնը ակն յանդիման կը տեսնեն: Աստուածաշունչն սահասարակ գերբնականի կնիքը այնքան բացայայտ կերպով կը կրէ յինքեան, զի անհար է թէ աստուածոց ցասման եւ ստելութեան նշուակ չըլլայ: Սորա աստուածային յատկանիչը ցմիչտ ջնջելու համար ինչ բաներ չերեւակայեցին: Բայց նոցա ճիզն ու խուզարկութիւնք վայրապար եւ անօգուտ եղան, Աստուածաշունչը նոցա կեղծեալ յարձակումն միշտ զերծ եւ յապահովի պիտի մնայ: Ոյր վան, զիտութիւնն կատարելապէս կը ստուգէ եւ կը հաստատէ Մովսիսի խօսքերը, որ եւ աշխարհիս առաջնակարգ գիտունն կը համարուէր, եթէ աստուածային ազդեցութեամբ լուսաւորեալ եւ առաջնորդեալ չլինէր:

(Շարայարեի)

ՅՈՎ. Վ. ԲՕԼԱԹԵԱՆ.

ԳՐԱԴԱՏԱԿԱՆ

ՊԱՐՍԿԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒ

ԵՒ

ՄԻՀՐԱՆ ԱՐԻԿԵԱՆ

Պարսկերէն լեզուի կարեւորութիւնն Հայերու թէ եւ շատ յայտնի է, բայց չենք կրնար ըսել թէ ընդհանրապէս լաւ ճանչցուած է: Չ'ենք յիշատակեր Պարսկահայերն, որոնց անշուշտ անհրաժեշտ պարտականութիւն է Պարսկերէն լեզուի ուսումը՝ զոր թերեւս իրենք վարժութեամբ ու լսողութեամբ այնպէս կը սորվին ու գիտեն, ինչպէս մենք հոս Օսմաներէնը: Մենք թրքաշայերս եւ Ռուսաշայերն, որ աւելի յառաջադեմ կրնանք համարուիլ քան թէ անոնք, պարծիլ չենք կարող թէ աս կարեւորութիւնն աւելի ճանչցած ենք: Մեր հին քաղաքային ու գիտական յարաբերութիւններն որոնք զմեզ զրդած են Պարսկերէնը լեզուէն բառական հարուստ միջերք մը փոխ առնելով հայերէնը ճախայնել, միթէ մեր վրայ յատուկ պարտականութիւն չէին դներ որ անոնց ազգն ու լեզուն հիմնովին ուսումնասիրելինք, որպէս զի մեր նախկին յարաբերութեանց վրայ յստակ ու ճիշդ զազախար ունենայինք ու ճանչնայինք թէ ինչ էր պատճառն որ մեր նախաշայերն ստիպած կամ յորդորած է անոնցմէ այնչափ բաղձաթիւ խառնակոյտ փոխառութեանց զիմուլու: Եթէ կը կրկնենք, նոյն լեզուին կարեւորութիւնն ու մեր պարտականութիւնը ճանչնայինք, զո՞ն չէինք ըլլար պարսկերէնի համառօտ եւ աննշան քերականութեամբ մը, զոր Օսմաներէն լեզուի քերականութեանց հետ միշտ հիւսուած կը գտնենք գրութէ ամեն այսպիսի հրատարակութեանց մէջ, այլ կը յօրինէինք զուս Պարսկերէնի լաւ քերականութիւն մը, որպէս զի Հայ ու Պարսիկ լեզուին աննշանութեան հիմնովին առեւտակ ըլլայինք: Աս պակասը ասիալին կը զգանք եւ մենք կը համարինք որ զայն այնպէս թողուլ ազգային պարտադիտաց ընտել պատիւ չի ընրեր: Զայս, որչափ կ'երեւայ, բաւական զգացած է Միհրան Արիկեան, հանրածանօթ տաճկագէտն, որ իր Օսմանեան լեզուի այխատասիրութիւններուն սկսած է վերջերս կցել զուս պարս-

կերէն խմբագրութիւններ: Պարսկական լեզուի ուսման մասին լաւ ծառայութիւն կրնայ ընել իւր մօտերս հրատարակած երկն, *البيان في بيان* որ պարսիկ հեղինակներէ քաղուած հատընտիր ընթերցարան մըն է՝ քանուխը դասի բաժնուած: Ասոր մէջ ամէն դասի ներքեւ պարսիկ բառերուն իմաստն ու քերականական ձեւերը մեկնուած են թուրքերէն, բայց հատուածներուն ամբողջ թարգմանութիւնը չէ գրուած: Չայս կատարած է հեղինակն ուրիշ գործի մը մէջ, զոր կոչած է *Առաջնորդ Քարգմանութեան* պարսիկէն լեզուի: Ասոր մէջ նախընթացին արարատառն հայագիր գրոյցուած եւ պարսկերէնն հայերէնի փոխուած է գրեթէ բառական թարգմանութեամբ եւ աս է պատճառն որ երբեմն խրթին իմաստները ընազրին պէս թարգմանութեան մէջ ալ միջին մնացած են: Նոր տպագրութեան մէջ եթէ աս կէտին ուշագրութիւն դարձուի, ապահով ենք որ աշակերտներն աւելի երախտապարտ պիտի ընէ հեղինակը: Վերջապէս աս երկու երկերն ալ որ իրարու թերին յրացներով ամբողջ մը կը կազմեն, մեծապէս կը նպաստեն պարսիկ լեզուի ուսման՝ մանաւանդ անոնց, որոնք Օսմաներէնի հմուտ են. իսկ ան Հայերն որ աս հմտութենէ անմասն են, իրենց տրուած լոկ հայերէն թարգմանութեամբ այնչափ չեն կրնար օգտուիլ: Փափաքելի էր որ հեղինակն ազգային ուսումնասէրները լիովին զոհ ընելու համար՝ հայ ուսանողներուն ամէն պիտոյքն աչքի առջեւ ունենար: Կը յուսանք որ ազգանուէր հեղինակը նաեւ աս մասին գոհացնէ մեր պարսկաստէնչ մանկտին:

Մ. Աբիկեանին գործին մէջ պարսկալեզու հատուածներն հին մատենագիրներէ քաղուածոյք են եւ զայն ուսումնասիրողն արդի գործածական լեզուին վրայ պէտք եղած հմտութիւնը տակաւին չունենար: Թէեւ լեզուն միշտ նոր պարսկերէնն է, սակայն արդի լեզուին մէջ սովորական եւ ընտանեկան ասութիւններն ու բացատրութիւնները վայրապար կը փնտենը այն աւելի բանաստեղծական գրութեանց մէջ: Ս. յապէս կը կարծենք որ Մ. Աբիկեան աս ընթերցարանով իր բուն վախճանին չի կրնար համիլ, որ է խօսուած կենդանի լեզուն աշակերտաց աւանդելի: Մենք կ'առաջարկենք աս ընթերցարանէն զատ նոր պարսկերէն կենդանի լեզուին խօսակցութեան ու ձեւերու զասագիրք մը հրատարակել, վասն զի ասով միայն օգտակար կ'ըլլայ պարսկերէնն ոչ իբրեւ բանասէր, այլ իբրեւ լեզուաբէտ սորվիլ ուղղներուն: Հեղինակին նպատակն ալ բուն աս է: Այսպէս կ'ընէ Միրզա

Մոհամմէտ Իպրահիմ՝ անգղիերէն լեզուով հրատարակած պարսկերէն քերականութեան մէջ, ուր պարսիկ հեղինակը թէ՛ տեսականօրէն եւ թէ՛ գործնականօրէն իր մայրենի լեզուն օտարականներուն կը սորվեցունէ: Աս գործէն շատ օգուտ կրնայ քաղել պարսիկ լեզուի դասագիրք յօրինող մը:

Հ. ՍԵՐ. ՏԵՐՎԻՇԵԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԵՒ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑՔ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ

Այս անգամ ալ կը փափաքինք անցողակի խօսիլ անտեսաշիտութեան մէջ պարսկան կոչուած դպրոցին վրայ, որոյ կ'ընդգիւմանայ Էմսպասիքան դպրոցը:

Առաջինը կը քարոզէ թէ յիմարութիւն մ'է ընդունիլ ընդհանուր, տիեզերական եւ անտիտիտիսելի օրէնքներ, որ 'ի կարգի կը դնեն ընկերային հարստութեան մեծ գործը, ուրանալով գոյութիւնն այդ տեսակ օրինաց, կամ զէթ ուրանալով այլալիտ օրինաց գիւտին կարելիութիւնը: Ի մի բան պարսկան դպրոցի կողմնակիցք է՛ ըսեն թէ ամեն ազգերու վարչութեան համար եւ յամենայն ժամանակ գործածելի անտեսագիտական սկզբունքներ չի կան բացարձակապէս:

Գլուխ այս պարսկան անտեսական դպրոցին է հռչակաւորն Վիլհամ Ռօչէր Գերմանացին:

Հետեւաբար նաեւ իւր կողմնակիցք (որոց մէջ Վօլփսքի 'ի Յրանսա եւ Քնայս 'ի Գերմանիա) կ'ըսեն թէ մէն մի ազգ ունի յատուկ եւ սեփական մի անտեսութիւն, համապատասխանող

(*)A grammar of the persian language . . . by Meerza Mohammed Ibraheem, Prof. of arab, and pers. languages at the Hon, East—India Company's College, Haileybury 1841.

գործոյն այժմեայ յատուկ պայմաններու, եւ տարբեր իւրաքան-
չիւր ազգի համար: Ուստի ընկերային ընչաւէտութեան գործը
տնօրինուած է սկզբունքներէ, օրէնքներէ, ըստ ինքեան յարաբե-
րական, փոփոխական, եւ պիտի ըսենք գոթէ սահմանափակ (loca-
lise): Վասն որոյ այս սկզբունք չեն կրնար սահմանուիլ եթէ ոչ
ի վերայ հիման քննութեան զանազան յատուկ հանգամանաց
երկրի, ցեղի, քաղաքակրթութեան, քաղաքական եւ վարչական
կարգադրութեան, այսինքն պարզապէս այն մէթոտն՝ որոյ պէտք
է հետեւիլ, միայն եւ հարկաւորապէս պատմական բնական մէ-
թոտն է:

Ըստ Ռօշէրի «պայն» արտասահմանութեան պիտի լինէին եւ
ոչ թէ արտասահման արտասահմանութեան մը:

Ընդհակառակն իմաստասիրական կոչուած սնտեսական դպրոցը
կը քարոզէ թէ կան մի քանի բացարձակ օրէնքներ, որ կը կար-
գադրեն ընկերային հարստութիւնը եւ գործածելի կն ամեն ազ-
գերու համար, եւ թէ՛ հակառակ դպրոցին կողմնակիցը կը մոռ-
նան կամ կ'անհոգանան հիմնական եզելութիւն մը, եզելութիւնն
թէ՛ զարերու եւ ժողովրդեան բազմապատիկ, յարատեւ եւ խորին
փոփոխութեանց մէջ եւ այն կերպարանափոխութեանց մէջ զոր
ատենք կը կրեն, կայ բան մ'որ յար ընդ միշտ կը մնայ եւ է
մարդու եւ ընկերութեան եակն բնութեանը:

Բայց աստ պէտք չէ չփոթել եւ ի մի ձուլել պատմական
դպրոցն ընդ փորձառական կամ պատմական մէթոտի: Թէպէտ
պատմական դպրոցն զիտութեան մէջ մի միայն պատմական մէ-
թոտն կը ճանչէ, բայց իմաստասիրական կամ բանասպաշտական
դպրոցին կողմնակիցը եւս կը ճանչին բարութիւնն յիշեալ մէ-
թոտին եւ կը գործածեն զայն առատօրէն, այլ հաստատելով «
որ հէր եւ բացարձակ եւ ընդհանուր սկզբանց զիտութիւնը, եւ
մասնաւորապէս էջանկն որով այդ սկզբունք կը գործեն»:

Յետոյ ոչ միայն Քաղաքական Տնտեսութիւնն, այլ նաեւ
Իրաւագիտութիւնն, եւ ընդհանրապէս բոլոր ընկերային գիտու-
թիւնք ունին իրենց պատմական դպրոցը, եւ իմաստասիրու-
թիւնն ալ ըստ համոզմանց ու մտքերու ուղղութեան մշակողաց,
այսինքն ըստ անոնց որ կը հաւատան թէ կան տիեզերական եւ
մշտնջենաւոր սկզբունքներ, կամ լոկ պատահական սկզբունք որ-
ոցմէ կախում ունին այն եզելութիւնք օր մասնաւոր ընկերային
զիտութեան մը նիւթը կը կազմեն:

Պիտի յաւելունք թէ՛ գիտական արդի լեզուաւ՝ այն որ մինչև և վերջի ժամանակներս պատմական դպրոց կը կոչուէր, այժմ դրական դպրոց կը կոչուի եւ բնականաբար այն մէթոսն յորմէ ինք կը հետեւի կ'ըսուի դրական մէթոս:

Յարութեան Ունճեան

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն Ծ Ա Ն Օ Թ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Ք Ա Ղ Ա Ք Ա Կ Ա Ն

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ

Շարայարութիւն (1)

Այսպէս Ատամ Սմիթ հիմն դրաւ քաղաքական տնտեսութեան եւ յուցուց միանգամայն թէ այն ազբիւրն, այն ոչ միայնակ այլ գլխաւոր միջոցն որ վարէ զհարստութիւն՝ (2) աշխարհիւնն է այսինքն մարդկային ճարտարութիւնն ընդարձակ իմաստին:

Այսու հանդերձ մինչև անցեալ դարուն կէսը կը կարծուէր թէ հարստութեան գլխաւոր եւ ծնիչ գործն դրամն, աշխատանքն էր մարդկային (ոսկին ու արծաթը) էին, — յետոյ քննութեան արդարեւ զքրոնիստիկ, եւ աւելի մասնաւորապէս երկիրը:

Ուստի հարստութեան յաւելման եւ դերագոյն աղբեր նկատմամբ՝ երեք տարբեր տնտեսական դրութիւնք յառաջ եկան. այսինքն,

Թանգարական դրութիւն (Système mercantile),

Բնաշարական դրութիւն (Système physiocratique)

Ճարտարական դրութիւն (Système industriel),

հիմնեալ առաջինն՝ գրամի առատութեան վրայ, երկրորդն՝ երկրին արտադրիչ զօրութեան վրայ, եւ երրորդն՝ մարդկային աշխատութեան վրայ, իրր ներդրոյից պատճառ հարստութեան:

*
* *

(1) Տեա Պատկեր թիւ 22, էջ 525. Ա. Տարի:

(2) Միշտ անպետաստիական պետակերտով՝ ըստ որում գնդաւորն էակ հարստութեան մ'է ըսած էին, մեր նախորդ անպետաստիական յօրոսածներու միջին մէջ:

Թանգարական գրութեամբ է որ կ'սխի գլխուժեանս առաջին կերպարանքն (phase), որ տեւեց՝ եթէ ոչ գործնականապէս, զէթ տեսականօրէն՝ մինչև թԼ. Դարու կէսը եւ յառաջ եկաւ այն մեծ զէպքերէ որ բացին նոր դարս:

Այս գրութիւն կը կոչուի նաեւ Թանգարական կշիռի գրութեան (Système de la Balance mercantile) կամ վաճառականութեան կշիռի (Balance du commerce), եւ նոյնպէս ալ Գօլպերիսականութեան (Colbertisme) ՚ի Գօլպերէ, Գաղղիոյ Լուզովիկոս Ժ.Դ.ի երեւելի նախարարն, որոյ կը վերագրուի յիշեալ գրութեան ամենաբուն կերպիւ գործադրումը հասարակաց վարչութեան ամեն ճիւղերուն մէջ, թէպէտ աւելի ընդարձակ եւ աւելի լուսաւորեալ տեսութիւններով:

Թանգարական գրութիւնն կ'ընդունի զդրամն, եւ հնչուն դրամն, թանկագին մետաղներն, ոչ իւր մեկ հարստութեան, այլ որպէս գլխաւորն հարստութեանց, որով որքան մեծ լինի տէրութեան մէջ շրջուն դրամի քանակութիւնը այնքան ալ հարուստ եւ բարգաւաճ է տէրութիւնն: Արդ ուրեմն ինչ պէտք է որ ընէ տէրութիւնը,—արգելուլ երկրէն դրամին արտածութիւնը եւ ընդհակառակն նպաստել նորա ներածութեան: Բայց տէրութիւնը ինչպէս կարող է համեղ իւր այս նպատակին,—կարգաւորելով Միջազգայն վաճառականութեանը, Արտաքին վաճառականութեանը, այնպէս իմն որ արտածութեան (les exportations) միշտ առաւելուն ներածութեանն (les importations) այսինքն ազգայնոց օտարաց հետ ըրած վաճառմունք միշտ աւելի ըլլան (արտածութիւնը) եւ ոչ թէ գնումը (ներածութիւնը):

Յարստութեանն ընդ մեջ ներածութեանց եւ արտածութեանց է այն զոր այս գրութեան լեզուաւ Թանգարական կամ վաճառականութեան կշիռի կը կոչուի: Եթէ կշիռքին արտածութեանց նոյնք ծանր է, յայնժամ կշիռքը նպաստաւոր է ազգային հարստութեան, իսկ եթէ աւելի ծանրութիւնը ներածութեանց թաթին մէջն է, յայնժամ աննպաստ է,—եւ յետոյ եթէ արտածութիւնը մին միւսէն չեն առաւելուր, յայնժամ կշիռքը հաւասարակշռութեան մէջ է կ'ըսուի:

Հետեւաբար՝ ըստ այս գրութեան՝ տէրութիւնն, իւր օրէնքներով, իւր սնօրէնութեամբք, մասնաւորապէս դրամին արտածութեանը արգելմամբ եւ ներմուծեալ օտար ձեռագործ ապրանքներն ալ չափազանց մաքսերով բեռնաւորելով, պարտի նա-

խատեսել որպէս զի կշիռքը՝ վերոյիշեալ խմատով՝ միշտ նպաստաւոր լինի:

Միեւնոյն պատճառաւ տէրութիւնն սարտի ընդհակառակն ամէն կարելի եղած զվրուժիւններն ընծայել նախնական նիւթերոներածոնիւննը զոր կը գործէ փեղական ճարտարութիւնը, եւ որ աշխատութեան միջոցաւ արժէքն յաւելլով եւ իբր յետագործ արտարութիւն՝ արտածուելով, կը նպաստեն կշիռքին, այսինքն տէրութեան մէջ զրամբ մուտքին: Եւ այսպէս ալ բնականաբար տէրութիւնն սարտի արգելել կամ ըստ կարելոյն զրժուարացնել իւր երկրէն դուրս նախնական նիւթերու ծախուելը:

Որով մինչև յերկինս բարձրացուցած են յետագործական ճարտարութիւն՝ (les industries manufacturières) եւ զայնս պաշտպանելու եւ ծաղկեցնելու գիտամար ուղղակի տէրութեան հրահրութեան ներքեւ աճնուած են նիւթարկելով ամենախիստ օրինաց, — ուստի առանձնաչնորմունք արուեստաւորաց, — ուստի նոյնպէս բացարձակապէս կամ մասնաւոր առուելութեամբ բրնիկներու վերապահել թանգարական նաւարկութիւնը (La navigation mercantile):

Արդ, ինչպէս որ կ'երևի, թանգարք (les mercantilistes) կը հաւատային փերութեան ամենախարդութեան, եւ կը կարծէին թէ ասիկայ չէր կարող գործադրել իւր այս ամենակարողութիւնն եթէ ոչ ազգային արուեստից եւ ճարտարութեանց վրայ մի ընդարձակ եւ ուղղակի պաշտպանութեամբ, — պաշտպանութիւն որ ժխտումն էր սնտեսական ազատութեան, խեղդելով միանգամայն անհատական նախաձեռնութիւնը: Թանգարք յետոյ կարծելով թէ ձեռագործ արտադրութիւնք են որ կը յաւելուն հարստութիւնը՝ ասոնց արտաքոյ տէրութեան վաճառմամբ պոյսցած դրամն ներմուծելով, քուրթիլն կ'անհոգանային զէրագործութիւնը կամ զայն թաակնապէս չէին հոգար:

Չուղղելով հանդերձ քննադատել աստ վաճառականութեան կըշիւրք, կը բաւականանք միայն դիտել՝ նորա մուրրութիւնը ցուցնելու համար՝ թէ զրամն զլխաւոր եւ ծնող գործն չէ հարստութեան, եւ ոչ իսկ հարստութիւնն զերազանցօրէն, — թէ շատ հեռի է այն կարծիքն ըստ որում տէրութիւնն ամենակարող է, — թէ զրամին արժէքն իսկ, ընդհանրապէս, կը պակսի, երբ կը զիջուի առանց միեւնոյն ժամանակ աւելնալու շրջաբերութեան (circulation) պէտքը, այսինքն երբ չվնասուի, վասնզի զրամն ըստ ինքեան ապրանք մ'է, եւ գիտենք թէ որքան ապրանք

մ'աւելնայ առանց միեւնոյն ժամանակ շատ ուզուելու եւ փրն-
տուելու, քիչ կ'արժէ:

Հետեւարար՝ երբ նպատաւոր կոչուած կշիռքին բերմամբ, տէրութեան մէջ գանուէր մեծ քանակութեամբ դրամ որ կ'անց-
նէր շրջաբերութեան պէտքը, այդ դրամը նուազ կ'արժէր,—բո-
լոր ապրանաց զիններն եւս կը բարձրանային, բարձրանալով եւ
վարձատրութիւնք եւ այսպէս՝ սպառումը (consommation) սեղ-
մելով՝ յառաջ կուգար արուեստական մի սով:

Ուստի, ընդհանրապէս խօսելով, հաստատապէս նպատաւոր
կշիռք մը անտեսական անտեղութիւն մ'է, քանի որ դրամին
իրական արժէքին պատճառաւ տէրութեան մէջ պատրաստուած
ազգային— տեղական արտադրութիւնքը չափազանց եւ կրկնա-
պատիկ զիններով օտարաց ծախելով կրնայ պատահիլ որ օտարն
ալ՝ իւր գործին չի գալով այլ եւս չի գնէ կամ թէ շատ քիչ գնէ,
եւ որով արտածութիւնք, իրերու բերմամբ,—որոյ հանգէպ յան-
չափս դովուած պետական ամենակարողութիւնը կը վերածուի
կլորիկ գեղեցիկ զրօյի մը,—կը նուազին: Եւ միշտ ասոր ներհա-
կին կը պատահի աննպաստ կշիռքի մը պարագային մէջ, այսին-
քըն օտարէն շատ բան գնելով (ներածութիւնք) եւ օտարին քիչ
բան ծախելով (արտածութիւնք), զի տէրութենէն դուրս շատ
բան գնելով դրամն եւս դուրս կ'երթայ, որով արդ գինն կը
բարձրանայ յաւելլով իւր արժէքը, ուստի մասնաւոր ապրանքի
մը համար ստալինէն աւելի նուազ վճարելով, օտարը ետ կը
քաշուի ծախելէ (ներածել), եւ ընդհակառակն, իրեն շահաւոր կը
գտնէ գնելը (արտածել) եւ այսպէս արտածման վաճառականու-
թիւնն կը կենդանանայ,— եւ կշիռքն ալ, վերջապէս կը դիմէ
գէպ 'ի հաւասարակշռութիւն:

Չի մոռնանք յաւելլով այս դրութեան օս մտար կարծիքն
եւս թէ ազգի մը հարստութիւնն բացարձակապէս կարելի չէր
եթէ ոչ 'ի վնաս միւսոյն:

*
**

Օրինաւոր որդի թանգարտական դրութեան՝ բառին ամենա-
բուն եւ ամենատեղի նշանակութեամբ՝ պաշտպանական պրո-թէ-ն-նի-
(Système protectionniste) կամ պաշտպանական-թէ-ն-նի է, (le
protectionnisme) որ մեծաւ սասակութիամբ տիրեց մինչեւ
վերջին ժամանակներս, եւ որ այսօր եւս աստ անդ 'ի տեսա-
կանութենէ 'ի գործնականութիւն անցած է:

Թէպէտ հնչուն դրամին հարստութեան եւ ազգային բարգաւաճման գլխաւոր աղբիւրն լինելու զազափարն տակաւ առ տակաւ փոխուելու տրամադրութիւն ցուցուց, բայց բոլորովին չի անհետացաւ: Ընդհակառակն մնաց այն կարծիքն թէ ձեռագործ արտադրութիւնք բոլոր տեղական արտադրութիւններէ միշտ պէտք է նախամեծարելի համարուին, թէ հարստութիւնն գլխաւորաբար 'ի նոցանէ կուգայ՝ իբր թէ՛ երկրին բաղբատմամբ, նոքա կարող են հայթայթել ընդհանրապէս մեծ քանակութեամբ օգտակար իրեր:

Սակայն միշտ քարոզելով տէրութեան ամենակարողութեան վրայ ամենահաստատ հաւատք մը եւ բաժնուելով սա կէտէն թէ տեղական ճարտարութիւնը,—ազգային աշխատութիւնը,—չէ կարող զարգանալ եթէ այն չի պաշտպանուի ընդդէմ օտար ճարտարութեան՝ արգիլելով այս վերջնոյն օգտակարապէս մրցիլ առաջնոյն հետ, որով գերագոյն հարկաւորութիւն փակել կամ առնուազն դժուարացնել մուտքն տէրութեան մէջ օտար ձեռագործ արտադրութեանց, շարունակեցին այսպէս ազգայն հարստութեան պաշտպանութեան պատրուակին ներքեւ տարապայման մաքսով բեռնաւորել ներածեալ գործուած ապրանքները: Ասկէ զատ ոչ միայն շարունակեցին, այլ եթէ կարելի է ըսել, աւելի յառաջ մղեցին, եւ տէրութեան թողլով կարգաւորելն տեղական ճարտարութիւնը, եւ ճարտարական արտադրութեանց տարազագործութեան մէթոտներուն հաստատիլը, առանձնաշնորհումներ պարգեւելով, դրամական նպաստներ ընելով վան հաստատման, զարգացման եւ կատարելագործման ձեռագործական ձեռնարկութեանց, եւ այս ամէնն ալ, ինչպէս որ կը կարծուէր, ազգային ճարտարութիւնը քաջալերելու նպատակաւ, եւ այնպէս իմն ընել որ սորա արտադրութիւնք՝ աշխատութեան լաւութեան եւ ընտրութեան համար՝ ոչ միայն տէրութեան մէջ օտար արտադրութիւններէ նախամեծար համարուին այլ նաեւ դիւրաւ կարենան արտա՝ ուիլ՝ մրցելով յաջողապէս այդ միեւնոյն օտար հրապարակին հետ:

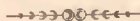
(Շարայաբէի)

Յ. Ո.

ԿԵԱՆՓ ԲԱՌԻՑ

Ի ՄԱՍՆԱԻՈՐԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐԵԱԼ

ՅԻՄՆՆՍԵՐԷՆ ԲԱՌԻՑ ՉԻՄՅԷՆ

(Շարայարութիւն) (*)

Եզրակացութիւն

Այսպէս լեզու մը իւր բառից նշանակութիւններն կընդարձակէ եւ կը փոփոխէ: Գլխաւոր միջոցն եղած է փոխարեւորութիւնն: Դարաւոր լեզուական աշխատութիւնն կարող եղած է նախնական բառէն եւ թերեւս վանկէ կամ առակ մը հնարել տոյն ամեն ճոխութիւններն որ այսօր մեր մտաւորական գանձը կը կազմեն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ.

Հոգեբանական ազդեցութիւն

(Action psychologique)

Ի՞նչ պատճառաւ կատարուած են մեր մինչև ցարդ տեսած փոփոխութիւններն: Ժողովրդոց մտաւորական յառաջադիմութիւնն որչափ աճի այնչափ կարօտ է նորանոր բառից, եւ այս զլխաւոր պատճառաւ է որ նորաստեղծութիւնք կըլլան, Ասանց մէջ առաջին տեղը կրնան զրաւել պատմութիւնն եւ հոգեբանութիւնն:

(*) Տե՛ս Պատկեր Բէ-14, էջ 336

Պատմական փոփոխութիւնք

Այս օրինակ փոփոխութեանց ամենէն ազդու մէկ օրինակը կ'ընծայէ մեզ քրիստոնէութեան մուտքն. Անոր ազդեցութեամբն է որ բազմաթիւ բառեր նոր նշանակութիւններ ստացած են, ինչպէս Հայերէնի մէջ հրաչք, հրեշտակ, Արարիչ, դժոխք, արձակել, ախտ, կոչումն, նշխարք, քարոզ, մահացուցումն, գայթակղութիւն, շինութիւն, խոնարհութիւն եւ այլն:

Պատմական ուրիշ փոփոխութեանց մէկ քանի օրինակները տեսնենք: Chétif բառն (միջին դարու մէջ գէրէ) անոր տեղը կը գրաւէ այժմ captif բառն եւ առաջնոյն նշանակութիւնը կը փոխուի խեղճ կամ վտիտ բառին: Նոյն ժամանակի բառ է boucher որ bouc այսինքն նոխազի մտի վաճառող է: Assassin հաշիւեան աւազակներուն անունէն եկած է. ինչպէս louis (ղրամ) Լուզովիկոս թագաւորին անունէն: Ruolz, massicot, chassepot, guillotine հնարիչներուն անուններն են: Valenciennes, Elboeuf, Damas, յերբերուած տեղերուն անուններ: Ահաւասիկ քանի մ'օրինակներ որոց մէջ պատմութիւնն ակներեւ կը տեսնուի: Emolument՝ այսօր թօշակ կամ ամասկան՝ կուգայ (moulin (ջաղացք) բառէն, իբր ջաղացպանին տրուած վարձք: Salaire այսօր աւրել կուգայ sel (աղ) բառէն՝ այսինքն վճարման համար տրուած չափ մ'աղ. muscle այսօր ջիղ, մկանունք՝ կուգայ mus (մուկ) բառէն. hagarad այսօր շուարեալ կուգայ բուն hagarad բառէն որ ցանկէ վրայ ապրող կը նշանակէ. առաջ կըսէին un faucon hagarad այսինքն վայրենակեաց, անընտել բաղէ:

Միով բանիւ լեզուի մը ոգին իւր փոխաբերութիւններէն կը հասկցուի եւ ասոնցմէ կորով կամ նոր կեանք կը ստանայ:

Հոգեբանական փոփոխութիւնք:

Հոգեբանական փոփոխմանց նկատմամբ արիական լեզուաց վրայ միայն ամփոփենք մեր զխոտղութիւններն: Այս լեզուաց մէջ էրկո բառին գաղափարն անզգալապէս չափ կամ վատակարէ կը յանդիւ Dva արմատն որ (հայրերէն գեւ եւ թերեւս դու) յունականին ոչ միայն δύς (երկու) այլ նաեւ Dis՝ հայերէն դժ՝ յոտեցիւն մասնիկն (péjoratif) տուած է ինչպէս կը տեսնուի difficile, désespoir բառից մէջ:

Ահաւասիկ նախադրութեան մը կրած փոփոխութեանց օրինակ մը. aller à Paris երթալ է Բարիլ: Etre à Paris ըլլալ

Բարեշու- Բէջ, travailler à la lumière d'une lampe աշխատիլ լապտերի մը լուսով. s'asseoir à terre հողին վրայ, Գեորջնը նստիլ եւայլն:

Երբեմն զիտնոց հնարած բառերը ժողովուրդն անարգ գործածութեանց կիջեցնէ: Զոր օրինակ ժողովրդական լեզուով philosophe բառին մէջ խարդախի նշանակութիւն մը կայ, cancan շաղիազփանք, imbécile (ըստ ինքեան անկարող) եղած է ապուշ: Ասոր նման բան մը կը տեսնուի օտար լեզուներէ առնուած բառից մէջ. այսպէս Գերմ. է առնուած hros բառը՝ Ֆրանսերէնի մէջ եղած է rosse՝ անպիտան ձի. նոյն փոփոխութիւնները կը նշմարուին lippu, lande, raide եւայլն բառից վրայ: Նմանօրինակ փոփոխութիւններ կրած եւ երգիծանական նշանականութիւն մը ստացած են Միջին Դարու ամենէն աղնուական բառերն ինչպէս՝ déconfire, occire, preux, castel եւայլն:

Մասնաւոր ուշադրութեան արժանի են լեզուի մը գործածած յատուկ ոճերը զորս ուսումնասիրելու է այն ազգին ոգին ըմբռնելու համար. այսպէս են սա հետեւեալներն:

Coucher à la belle étoile. Vouloir prendre la lune avec les dents. Renvoyer de Caïphe à Pilate. Tourner autour du pot. Amuser le tapis. Faire sonner la grosse cloche. Avoir barre sur quelqu'un. Donner un coup de langue à quelqu'un. Faire tirer les marrons du feu. Tirer les vers du nez. Faire patte de velours. Graisser la patte.

Faire la pluie et le beau temps. Tenir le crachoir. Tirer de l'huile d'un mur. Manger son blé en herbe. Tenir la corde. Etre sur les dents. Etre une poule mouillée. Ne battre que d'une aile. Donner de l'encensoir par le nez. Ne pas voir plus loin que son nez. Jeter sa langue aux chiens. Etre deux têtes sous un bonnet. Avoir la tête près du bonnet. Mener tambour battant. Mettre la puce à l'oreille. Prendre ses jambes à son cou. Faire le diable à quatre եւայլն . . .

Grossier comme un pain d'orge. Il a l'esprit aigu comme un boule. Bête comme un chou.

Il a bon cœur: il ne rend rien (il ne restitue pas volontiers). Mauvais archer. il tire mal, l'argent de sa

bours»e). Il se fond en raisons comme beurre au soleil.
Il eut été bon chanteur: il entonne bien (il avale bien)
եւայլն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Դ

Քանասիրական պայմանք

Մինչեւ ցարդ նշանակած փոփոխութիւննիս ինչ պայմաններով կը կատարուին. ինչպէս կը թափանցեն եւ կը ղետեղուին լեզուին մէջ:

Նորաբանութիւնք. — Երկու կերպ կրնան ըլլալ. իմաստի եւ բառից. ասոնց ինչ ոճով լեզուի մը մէջ մուտ դանկը կըրնանք տեսնել արդի լեզուաց մէջ: Ընկերութեան մը մէջ մէկը բառ մը կը նետէ կամ բացատրութիւն մը կամ փոխաբերութիւն մը: Եթէ այդ բառն հաճելի ըլլայ, եթէ այն ժամանակի յատուկ մէկ հանգամանքը ճշմարտութեամբ կամ տշխուժիւ նկարագրէ՝ բերնէ բերան ծաւալելով առ ժամանակ մը կրնայ գործածուիլ. եթէ այն բառն իրական պէտքի մը պատասխանէ՝ կրնայ լեզուին մէջ հաստատուիլ եւ մնալ: Հեղինակութիւն ունեցող մատենագիր մը ճարտարութեամբ զայն գործածելով ազգային դրօշմը վրան կը դնէ: Ասոր մէկ օրինակ կրնանք տալ gamin բառը զոր Վ. Հիւկօ պաշտօնապէս վաւերացուցած է՝ Les misérables ի մէջ գործածելով: Յայտնի է որ լեզուին հիմնական աւանդութեանց եւ նորաստեղծութեան երկու հակառակ սկզբանց մէջ՝ իմաստութեան նժարը բռնելով է որ լեզուն ոչ կը փոփի եւ ոչ կ'այլայլի՝ այլ յառաջդիմութեան օրինաց միայն կը հետեւի:

Մասն Բ.

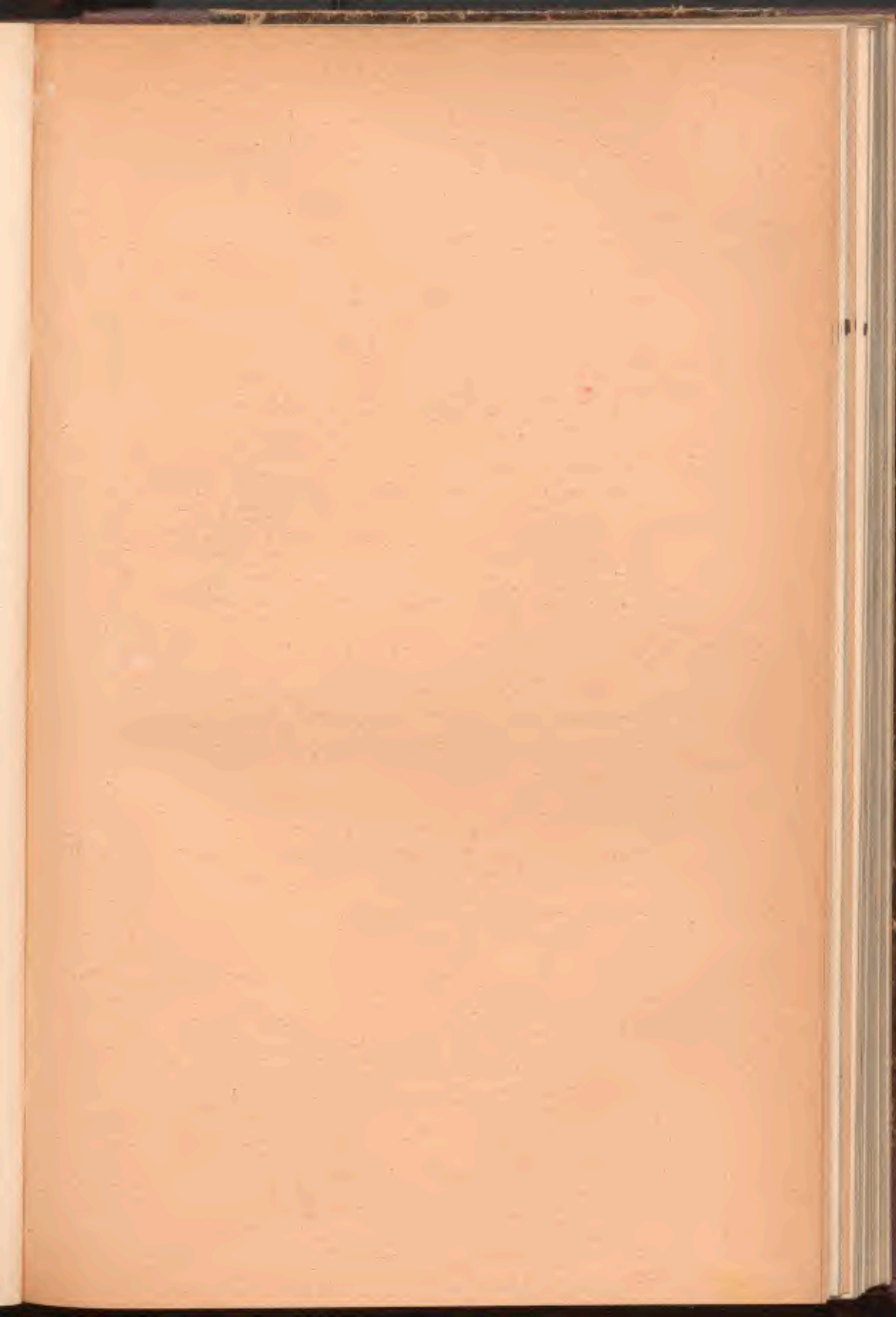
ԹԷ ԻՆՉՊԷՍ ԲԱՌՔ ԿԸ ԿԵՆԱԿՑԻՆ

Բառք ուրոյն առանձին չեն ապրիր թէ մեր մտաց մեջ եւ թէ մեր շրթանց վրայ, նորա միմեանց հետ փոխադարձ առնչութիւն մ'ունին, քանզի մեր գաղափարները ներկայացնելով անոնց ամբողջութիւնն բացատրելու են ամենայն մասամբ Այս դիտակէտէն կը տեսնեմք որ բառից ուսումն նոր խնդիր մը կը յարուցանէ՝ այն է անոնց իրարու վրայ ըրած զանազան ներդրածութիւններն:

(Շարայարեյի)

Թ. ԹԷՐԶԵԱՆ.

—————

ՊԱՏԿԵՐ՝ տասն եւ հինգ օրը մի անգամ կը հրատարակուի :

Բաժանորդագրութեան տարեկան գինն է
Կ. Պօլսոյ համար 40 դանեկան
Գաւառաց եւ օտար երկիրներու համար
բոլորտարի ծախքն ի միասին հաշուելով 50 « «

Խորաքանջիչք թիւ 2 դահեկան

ՊԱՏԿԵՐԻ խմբագրատունն է ի Բերա , Նեշի փողոց
Թիւ 1 , ուր պետք է դիմել բաժանորդագրութեան եւ թերթին
վերաբերեալ այլ անենայն խնդրոց համար :

RÉDACTION DU **BADGUERE**

Constantinople, Péra, rue YÉCHIL N ° 1

معارف نظارت جلیه سنک رخصتیه طبع اولتشد